

Vzdělávání v ÚSTR po pěti letech

Jedním z cílů Ústavu pro studium totalitních režimů je i zpřístupňování informací o naší totalitní minulosti široké veřejnosti. Ústav proto klade důraz na popularizaci výsledků odborné práce, existuje oddělení, které se zaměřuje na pořádání výstav, odbor zkoumání organizuje cyklus vzdělávacích seminářů pro veřejnost. Nikoli nepodstatnou součástí této veřejnosti je mládež. Současná generace žáků i studentů vyrůstá v otevřené pluralitní společnosti a nejen nacistická, ale i komunistická diktatura je pro ně (naštěstí? bohužel?) jen prázdným historickým pojmem. Proto v rámci odboru zkoumání působí skupina vzdělávání, která se zaměřuje právě na tento segment populace. V následujícím textu bych rád představil cíle, východiska a výsledky její práce za posledních pět let.

V úvodu bych chtěl připomenout kontext, v němž skupina vzdělávání vznikala. Výuka soudobých dějin na základních a středních školách, zvláště ta věnovaná období po roce 1948, představovala problémové téma už od 90. let. Přes všechny dílčí iniciativy jsme pociťovali určité nedostatky, především v metodické podpoře učitelů a také v jejich průběžném vzdělávání. Systém dalšího vzdělávání pedagogů se totiž ocitl z celé řady důvodů v dlouhodobých problémech, které byly ze strany státních institucí řešeny jen částečně. Z resortních ústavů MŠMT se této činnosti věnoval především Výzkumný ústav pedagogický (VÚP, nyní součást Národního ústavu pro vzdělávání) a Národní institut pro další vzdělávání (NIDV). Činnost obou ústavů ovšem byla v minulých letech kvůli permanentním reorganizacím výrazně omezena. Z práce VÚP je třeba zmínit především webový portál www.rvp.cz, který obsahuje mj. řadu metodických materiálů pro učitele. NIDV zase pořádá širokou paletu přednášek pro pedagogy, ale i další skupiny zabývající se vzděláváním. Vedle toho existovala řada iniciativ

Setkání učitelů spolupracujících v projektu Dějepis v 21. století financovaném z evropských zdrojů
Foto: Přemysl Fialka

v akademickém prostředí. Rozhodně nechci bagatelizovat nebo snižovat řadu úspěchů, kterých se v této sféře dosáhlo, ale je třeba konstatovat, že podpora výuky soudobých dějin nebyla ze strany institucí příliš účinná a systematická.

METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA SKUPINY VZDĚLÁVÁNÍ

Na počátku našeho působení stály otázky, jakému okruhu problémů se budeme věnovat, jaké úkoly řešit, na jaké publikum se zaměříme a jak vlastně budeme podporu výuky soudobých dějin realizovat. Naši činnost jsme zaměřili několika směry, přičemž některé z nich pro nás byly důležitější. Vzhledem k personálním omezením skupiny bylo zřejmé, že není v našich silách působit na mládež přímo, neprospělo by tomu. Proto se naši prioritou stala podpora učitelů dějepisu a společenských věd, jak je formulována ve školské legislativě, především v rámcových vzdělávacích programech.

Mezi naše hlavní cíle patřil a patří rozvoj metodických schopností učitelů. Snažíme se do českého prostředí převádět zkušenosti západoevropských didaktik dějepisu, které mají solidní ukotvení v metodologii společenských věd a velké zkušenosti z praxe. V návaznosti na ně poskytujeme učitelům nové výukové materiály, které metodické postupy moderní didaktiky zohledňují a výuku soudobých dějin zefektivňují a ztraktivňují. Naše vlastní metodická východiska lze označit jako pedagogický konstruktivismus, charakterizuje je několik přístupů: vizualizace dějin, multiperspektivita, fragmentace a hodnocení.

Výuku (nejen) soudobých dějin chápeme ve smyslu aktuální kurikulární reformy jako kultivování historického povědomí (historické paměti), s důrazem na interpretaci historických událostí a skutečností. Spíše než o reprodukci uzavřeného souboru znalostí nám jde o rozvoj dovedností, jak s těmito znalostmi nakládat. Dějepis považujeme spíše za kladení otázek. Tématem pro dějepisnou výuku

jsou podle nás nejen tradiční události (např. měnová reforma, invaze vojsk Varšavské smlouvy, volba a odvolávání státních a stranických představitelů), ale především hodnoty, postoje a jednání konkrétních historických aktérů (jaké byly kulturní vzorce v období normalizace, jaké byly postoje obyvatelstva v době vrcholného stalinismu, jak reagovali jednotliví lidé na atentát na Heydricha atp.). Antropologická „orientace na sociální praxi“ s sebou nese jednak potřebu ukázat různé způsoby a strategie vyrovnávání se s dějiny, tedy nezbytnost multiperspektivního pohledu na dějiny, jednak potřebu zhodnotit tehdejší jednání, nikoli snad s cílem nějakého kategorického soudu (odsudku), ale formulování osobního názoru na dějiny. Předpokládáme, nejen v návaznosti na známou tezi Hannah Arendtové, že každé jednání má latentně politický charakter, nelze tedy oddělovat soukromé a veřejné jednání a vnímat soukromí jako nějaký uzavřený autonomní systém jednání a hodnot, který se liší od veřejného. Přijetí této optiky by znamenalo přitakání normalizační praxi dvojitě tváře a dvojitě morálky. Výuku soudobých dějin totiž současně pojmáme – stejně jako např. v Německu – jako výchovu k občanství, především k úctě k demokratickým hodnotám spojeným s úctou k občanským a lidským právům, pluralitě a toleranci.

Dějepis vnímáme především jako interpretativní předmět, který je především prostorem k diskusi nad dějinami a nad různými variantami historické paměti, nikoli pouze místem, kde se předává „konsenzuální“, státní pohled na minulost. Předpokládáme, že je potřeba akceptovat pluralitu historické paměti (nepřekročitelnou hranicí jsou pouze hodnoty definované ústavou). Bez akceptování této plurality hrozí, že pohled na minulost obsažený v učebnicích bude pouze odcizenou realitou, se kterou se půjde jen těžko ztotožnit, tak jak tomu bylo v období totalitních režimů. Zabýváme se tak nejen vlastními událostmi (např. jak probíhala kolektivizace), ale i jejich obrazy v historické paměti (jak se proměňoval obraz kolektivizace v š-

desátých letech, jak v sedmdesátých a jaký je dnes). Důraz klademe na (audio)vizuální materiály, přičemž se neomezujeme na dokumentární film, ale podstatnější význam pro nás má film hraný nebo dobová publicistika. Důležitým tématem je pro nás analýza ideologického jazyka. Schopnost vidět „za“ konkrétní text, vnímat logiku jednotlivých argumentačních figur, identifikovat ustálené stereotypy patří k důležitým kompetencím dnešních žáků, zvyšujícím jejich „imunitu“ vůči komerční i politické reklamě. Dějiny by k žákům neměly přicházet v podobě zpolitizovaných vyprávění, ale jako otevřený dialog mezi stopami minulosti (prameny) a aktuálními otázkami dnešní doby, který je vyzývá k tomu, aby se pod taktovkou učitele sami aktivně podíleli na utváření smyslu konkrétní historické události a konkrétního jednání.

PODPORA VÝUKY SOUDOBÝCH DĚJIN

Jedním z pilířů naší činnosti se stala metodická práce s učiteli. Pořádáme semináře v budově ÚSTR, které pravidelně navštěvuje velký počet učitelů. Od založení Ústavu jsme uspořádali 28 „pražských“ seminářů pro pedagogy v jeho sídle, pět dvoudenních letních škol a 38 seminářů v krajských městech, většinou ve spolupráci s NIDV, ale také s jednotlivými katedrami vysokých škol. V současné době máme u MŠMT akreditováno deset vzdělávacích programů pro učitele (zaměřených tematicky i chronologicky) a další čtyři se připravují. Pozornost věnujeme i evaluaci seminářů. Ta probíhá podle metodiky NIDV, který má s touto problematikou bohaté zkušenosti. Na našich seminářích velmi často vystupují i hosté z jiných institucí, ať už z akademické sféry (PedF UK, FF UK, FF UJEP, Malach), muzeí (Muzeum romské kultury) nebo občanských sdružení (Civitas, Antikomplex). Vyuvinuli jsme a provozujeme také e-learningový program *Jak učit o komunismu?*, který již umožnil desítkám učitelů vzdělávat se v pohodlí domova, bez nutnosti řešit organizační a finanční problémy, které

jsou většinou s dalším vzděláváním pedagogů spojeny. Našimi vzdělávacími programy prošlo více než 1100 pedagogů, mnozí z nich s námi spolupracují na ověřování našich metodických postupů, případně na dílčích projektech. Semináře pojmáme i jako možnost seznámit se s aktuálními problémy v „pedagogickém terénu“ a zároveň jako první fórum, na kterém ověřujeme funkčnost vyvíjených metodik.

Další důležitou činností skupiny vzdělávání byla a je výroba metodických pomůcek v duchu výše zmíněných zásad. Hlavním médiem je pro nás filmový materiál, a to z celé řady důvodů. Současná mládež – generace MTV – je mediálně velice kompetentní, zvyklá přijímat informace a komunikovat právě touto formou. Film tak představuje ideální pramen, na němž mohou žáci rozvíjet své analytické a interpretační dovednosti. Připravili jsme již čtyři multimediální pomůcky tohoto typu. Každé z těchto multimediálních DVD obsahuje desítky filmových ukázek doprovázených metodickými komentáři a dalšími výukovými materiály. Vedle audiovizuálních výstupů jsme zpracovali další dva multimediální projekty – *Antologii ideologických textů* a *Čítanku kolektivizace*. Oba jsou přístupné na webových stránkách Ústavu v sekci věnované vzdělávání. DVD distribuujeme do škol zdarma, učitelé je dostávají na seminářích, mohou si o ně také napsat.

Základem tohoto způsobu výuky jsou krátké ukázky z materiálů velice různorodé provenience (dobový hraný film, současný hraný film s tématem nedávné minulosti, současný, ale ještě spíše dobový dokument, dobové instruktážní filmy, dobová publicistika atd.), které kombinujeme navzájem mezi sebou i s dalšími typy pramenů (vzpomínkami, ikonografií, prameny úřední provenience atp.). Programová fragmentace tématu (namísto „velkých vyprávění“ jen dílčí sondy do problematiky) s sebou nese určitá rizika (namísto širších souvislostí utkví žákům v paměti jen okrajové detaily), která však lze eliminovat důkladnou přípravou. Podstata naší metodiky tkví v analýze významu

jednotlivých ukázek a hledání či spíše konstruování jejich smyslu. Tak je vlastně minulá událost znovu utvářena, přičemž dochází k jejímu „osmyslnění“, v ideálním případě i jí žáci dávají význam a smysl, přičemž navzájem konfrontují své představy. Učitel není v této koncepci zdrojem vědomostí, ale spíše moderátorem, který zaručuje a garantuje, aby interpretační a asociativní žákovské „hry“ nepřesáhly hranice historického poznání, a tam, kde k tomu dojde, tyto představy koriguje. Spíše než na „velké“ dějiny zachycující důležité historické okamžiky se přitom zaměřujeme na různorodost „malých“ dějin, tedy zpřítomňování specifických fenoménů, které jsou v dnešním kontextu jen těžko pochopitelné (politický tlak na konformní chování, specifický přístup k práci, různorodost postojů k vládnoucímu režimu, kulturní vzory a jejich proměny atp.).

Metodiku lze konkretizovat na příkladu námětu Vojenská služba z posledního DVD *Česká společnost 1969–1989*. V rámci námětu se konfrontuje ukázka z filmu *Dva muži hlásí příchod* z roku 1975 (režie Václav Vorlíček) s ukázkou z filmu *Občanský průkaz* z roku 2010 (režie Ondřej Trojan). Obě ukázky reflektují postoj řadového vojáka k vojenské službě, ale obě mají pochopitelně naprosto odlišnou intenci. Zatímco ve filmu ze 70. let vidíme důstojníka, který přemlouvá řadového vojáka, aby vyrazil na vycházku, a ukázka tak implikuje harmonický obraz vojenské služby, v současném snímku je voják poprvé na vycházce až po roce a působí jako troška zdeptaná neustálým drilem a šikanou. Rozpor v zobrazování téže situace přirozeně vyvolává otázky po autenticitě jednotlivých obrazů a míře jejich pravdivosti. Ukázky doporučujeme kombinovat se vzpomínkami vojáků. Na DVD navíc uživatel najde nejen vzpomínky, ale i obrázky, které jeden z pamětníků nakreslil během vojenské služby. Takovýchto námětů kombinujících různé výukové objekty jsme za pět let vyprodukovali desítky a zveřejnili je nejen v rámci DVD, ale i na webových stránkách Ústavu. Naší ambicí ovšem

není vytvářet takovéto kompozice, ale vést učitele k tomu, aby si je vytvářeli sami. Každé DVD je proto koncipováno jako databáze klipů organizovaných tematicky i metodicky a záleží jen na pedagogovi, jaké části použije, případně které klipy zkombinuje.

SPOLUPRÁCE S ODBORNOU VEŘEJNOSTÍ

Dlouhodobě spolupracujeme s MŠMT, v rámci poradního sboru pro výuku dějepisu jsme se podíleli na formulaci *Doporučení k výuce 20. století*, které MŠMT zveřejnilo v říjnu 2009. V současné době se do pracovních skupin ministerstva zapojili i další kolegové z ÚSTR. V nich samozřejmě nejde o konkrétní obsah výuky, ale stanovují se jeho rámce. V současné době je největším tématem jednak revize stávajících vzdělávacích programů, jednak stanovení standardů, které budou státními orgány kontrolovány (tj. povinného minima znalostí, které budou muset žáci povinně ovládat). Podíl na stanovení normativů pro výuku vnímáme především jako příležitost pro vytvoření lepšího legislativního rámce, v němž budou naplňovány zásady pedagogického konstruktivismu, snažíme se tedy posílit postavení učitele při výuce a zachovat autonomii škol při tvorbě jejich vlastních vzdělávacích plánů. V souladu se stávajícími pohledy obecné pedagogiky i didaktiky se domníváme, že klíčovým článkem vzdělávání je právě učitel.

Přestože se už léta setkáváme se stovkami učitelů, museli jsme si přiznat, že o většině z nich (jejich celkový počet se pohybuje mezi pěti až sedmi tisíci) toho mnoho nevíme. Proto jsme se rozhodli uspořádat v květnu 2012 pod patronací MŠMT sociologický průzkum stavu výuky soudobých dějin, zaměřený právě na učitele. V současné době se takovéto průzkumy orientují hlavně na žáky, my jsme však chtěli získat přehled o tom, jak výuku vnímají samotní učitelé. Průzkum, který realizovala agentura Factum Invenio, přinesl celkem potěšitelné výsledky – učitelé si uvědomují význam soudobých dějin, věnují jim

poměrně hodně času (v průměru 26 vyučovacích hodin, většinou realizovaných v posledním roce školy) a ve své většině požadují rozšíření časové dotace věnované tomuto období.

Neméně významnou agendou je jednání meziresortní komise ministerstva školství a ministerstva kultury, do které se zapojili i zástupci Ústavu, o lepším zpřístupnění audiovizuálních materiálů v držení státu školám a vzdělávacím institucím vůbec. Při tvorbě našich vzdělávacích materiálů jsme narazili na řadu technických i právních problémů v přístupu k audiovizuálním materiálům, a přestože jsme (využívající přitom zázemí naší instituce, např. právní odbor) většinu z nich vyřešili, uvědomili jsme si, že tato problematika není řešena koncepčně. V zahraničí existují ohromné databáze audiovizuálních materiálů využitelných pro vzdělávání, u nás se ale celá tato věc řeší ad hoc, v rámci jednotlivých projektů. Proto jsme se rozhodli iniciovat jednání, které by využití těchto materiálů usnadnilo. Předpokládáme, že jeho výsledkem nebude pouze manuál orientující učitele v problematice autorských práv, ale i základní databáze dostupných materiálů a lepší přístup k nim nejen pro velké státní instituce, ale i pro neziskový sektor a iniciativní jednotlivce z řad pedagogů.

Skupina vzdělávání se ovšem neorientovala pouze na pedagogickou praxi, ale snažili jsme se oslovovat i odbornou akademickou veřejnost a během pěti let jsme se zúčastnili a aktivně vystoupili na 25 vědeckých seminářích nebo konferencích, publikovali jsme na didaktická nebo příbuzná témata desítky textů v odborných periodikách vydávaných Ústavem i jinými institucemi, ale i v populárně-naučných časopisech, týdenících nebo denním tisku. V průběhu let se nám podařilo navázat pravidelnou spolupráci s mnoha katedrami historie po celé republice, pravidelně se účastníme a vystupujeme také na nejreprezentativnější didaktické konferenci pořádané FF UJEP v Ústí nad Labem. Naše spolupráce s katedrou historie Přírodovědně-humanitní

fakulty Technické univerzity v Liberci vyústila v loňském roce ve spoluprádání tradičního československého semináře *Česko-slovenské vztahy*, na němž garantujeme didaktickou část a podílíme se i na části vědecké. V této tradici bychom rádi pokračovali i v následujících letech. Naše odborná práce není zaměřena pouze mimo Ústav, ale spolupracujeme s řadou kolegů v rámci OZTR a zároveň se podílíme na některých jejich projektech, nejvíce na projektu *Film a dějiny totalitních režimů*.

PROBLÉMY A VÝZVY

Za jedno z hlavních nebezpečí vnímání dějin totalitních režimů v budoucnosti považujeme jejich možné „odcizení“ či vzdálení se nejmladší generaci. Percepce této minulosti byla založena sice na diskutabilním, ale funkčním, protože emotivním mýtu sametové revoluce. Tento mýtus generoval určité vzpomínkové figury, které byly většinou společností vnímány více

méně konsenzuálně. Tyto vzpomínky tak zpřítomnily „sametovou“ minulost jako cosi zažitého, cosi, co bylo přirozenou součástí společnosti. Časový odstup však vede k tomu, že nejen pro školní mládež, ale i pro rodiče studentů už podobný mechanismus přestává fungovat a tyto dějiny se tak ocitají ve společnosti dějů 19. století a husitských válek, stávají se tedy jakousi „nepotřebnou historickou veteší“. Podle názorů mnohých historiků je to vlastně dobře, neboť teprve takovýto odstup dává možnost analyzovat minulou epochu sine ira et studio, tedy bez emocionálního a tím i politického angažmá. Nelze ovšem pominout, že naše totalitní minulost (ačkoli vnímáme diskuse o tomto pojmu, ve školním prostředí je používán konsenzuálně, bez hodnotících konotací), respektive její části (tedy naše ekonomické elity, současná popkultura, kulturní vzorce) je geneticky spojena s naší současností a její případné odsunutí na „smetiště dějin“ výrazně ztěžuje možnost porozumět naší přítomnosti.

Řada našich zkušeností a konečků i projektů (především projekt *Velké a malé příběhy moderních dějin*) naznačuje rostoucí mimoběžnost oficiálního („státního“) obrazu dějin a rodinné paměti. Ale právě společná představa o dějinách je jedním z nejvýraznějších pout národního celku, a přestože je třeba ji formulovat s ohledem na pluralitu individuálních vzpomínek, nemůžeme dopustit, aby zcela zanikla. Bude třeba najít novou rovnováhu mezi rodinnou a individuální pamětí a společně sdíleným obrazem minulosti, který z anonymního davu rodin a jednotlivců tvoří širší společenství. Velkým nebezpečím ovšem není pouze ztráta osobního přístupu k dějinám, ale i jeho přílišné rozvinutí, které hrozí přerůst ve fanatické a ideologické interpretace minulosti. Také to je vlastně jeden z možných scénářů vnímání dějin, kterému chybí jejich prožitek. A tyto výzvy bychom měli do budoucna promýšlet.

Jaroslav Pinkas

Pilotní projekt elektronického archivu

V souvislosti se vznikem Ústavu pro studium totalitních režimů a jeho zákonným pověřením k převodu archiválií a dokumentů do elektronické podoby byla zahájena vnitřní diskuse o formě prezentace digitalizovaných dokumentů veřejnosti ve spolupráci s Archivem bezpečnostních složek. Předmětem jednání se staly priority systematické digitalizace, vzájemná součinnost, organizace digitalizace a ochrana archiválií. Od počátku se vycházelo jak z idejí zakladatele slovenského Ústavu paměti národa Jána Langoše, tak z projektu *Otevřená minulost*, který vznikl v roce 2007 na ministerstvu vnitra.

Společný pilotní projekt elektronického archivu ÚSTR a ABS byl a je vyvíjen především pro ukládání, zpřístupňování, prohlížení a práci s elektronickými kopiemi. Jeho cílem

je nejen urychlit a zkvalitnit práci vlastních zaměstnanců, ale také umožnit – v souladu s archivním zákonem či zákonem o zpřístupnění svazků vzniklých činností StB – přístup k digitalizovaným dokumentům badatelské veřejnosti.

Do kompetence ÚSTR patří digitalizace, ukládání a zálohování dat, administrace systémů a uživatelů (IT správa) atd., do kompetence ABS pak zpřístupňování dokumentů, kontrola a propojování metadat s uloženými digitálními obrazy v elektronickém archivu atd.

Pilotní fáze elektronického archivu byla představena na tiskové konferenci 10. července 2009. Postupně se podařilo systém elektronického archivu zpřístupnit natolik, že badatelská veřejnost může v badatelnách v Praze a v Kanicích nahlížet do elektronické podoby dokumentů z archiv-

ních fondů a sbírek ABS. Zároveň jsou jim na požádání pořizovány kopie dokumentů na CD či DVD.

V průběhu roku 2011 společné pracovní skupiny ABS a ÚSTR projednaly a stanovily směr dalšího rozvoje elektronického archivu. Zároveň byla aktualizována rámcová dohoda mezi oběma institucemi, od níž se odvíjely jednotlivé realizační smlouvy.

ELEKTRONICKÝ ARCHIV

Pojem „elektronický archiv“ není identický s pojmem „digitální archiv“, který se opírá o novelizaci zákona č. 499/2004 Sb. (zákon č. 167/2012 Sb.), o archivnictví a spisové službě. Ten je zaměřen především na nové dokumenty, vzniklé jako produkt moderního úřadování 21. století v digitální podobě (eGovernment), jež neexistují ve fyzické podobě.